

УДК

Кузьменчук І.В.,

викладач кафедри мовно-літературної освіти

Інституту Післядипломної освіти

Київського університету імені Бориса Грінченка

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА ЯК МЕДІАТОРА МІЖ КУЛЬТУРАМИ (НА ПРИКЛАДІ ПОРІВНЯННЯ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЙ МАЦУО БАШЬО)

У статті за допомогою порівняння українських перекладів хайку простежено яким чином реалізується функція медіації між культурами мовною особистістю перекладача в площину української мовної картини світу.

Ключові слова: мовна особистість, мовна особистість перекладача, комунікативна особистість, дискурсивна особистість, мовна картина світу, медіатор, хайку, переклад.

Виникнення і функціонування поняття «мовна особистість» свідчить про зміну векторів сучасних досліджень в галузі лінгвістики, визначальною рисою яких стає антропоцентризм. Акцент зміщується на вивчення мови як форми і способу життєдіяльності людини. Антропоцентрична складова поняття багатовимірна, що робить його об'єктом дослідження, в якому перетинаються інтереси, утворюючи нові змісти, не лише в галузі мовознавства, а й психології, культурології, соціології, філософії та ін. Така багатовекторність утворює нові пласти для розвідок і в межах дотичних до мовознавства інших філологічних дисциплін, зокрема літературознавства, перекладознавства, лінгвокультурології.

Напрямки в дослідженнях феномену мовна особистість визначають і формулюють сутність поняття та критерії його дослідження і сформованості.

Караулов Ю.М. визначає мовну особистість як «сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення і сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), які відрізняються а)ступенем структурно-мовної складності,

б)глибиною і точністю відображення дійсності, в)певним цільовим спрямуванням. У цьому визначенні об'єднані здібності людини з особливостями витворених нею текстів». [6,3] (Виділення наше)

Караулов Ю.М. виділяє три рівні мовної особистості: вербально-семантичний, когнітивний і прагматичний. Якщо перший рівень передбачає природне володіння мовою, а для дослідника традиційний опис формальних засобів, вираз певних значень; то другий, когнітивний рівень, охоплює інтелектуальну сферу особистості. Одиницями когнітивного рівня є «поняття, ідеї, концепти, які складаються у кожній мовній особистості в певною мірою упорядковану, систематизовану «картину світу», що відображає ієрархію цінностей» [6,4]. Прагматичний рівень – рівень рефлекторної взаємодії мовної особистості, на якому відбувається перехід від оцінок її мовленнєвої діяльності до осмислення реальної діяльності у світі. Цей рівень охоплює цілі, мотиви, інтереси, установки й інтенціональності. Взаємодія рівнів утворює комунікативний простір особистості.

Дослідники відзначають значущість національного компоненту в структурі мовної особистості. Картина світу, яку створює окрема мовна особистість, у сукупності утворює національну мовну картину світу. Науковці по - різному визначаються в дефініціях концептуальна/мовна/наївна картина світу, кардинально розмежовуючи або частково ототожнюючи ці поняття, спільним буде те, що поняття «мовна картина світу» пов'язане з поняттями народ, етнос, нація і розумінням національного характеру. [5] Інформація про середовище і людину, трансформована і зафіксована в мові являє мовну картину світу, в якій взаємодіють загальнолюдське, національне, соціальне і особистісне. Національно-специфічний характер мовної особистості проявляється на всіх її рівнях.

Таким чином, мовна особистість перекладача – це подвійна мовна особистість, що вирізняється (на вербально-семантичному рівні) професійним володінням для створення текстів, як мінімум, двома мовами; узгоджує (на лінгво-когнітивному рівні) як адресант і адресат національні картини світу народів, мовами яких відбувається комунікація; реалізує (на прагматичному,

мотиваційному, рівні) власні установки й інтенціональності в дискурсивно утвореній текстовій реальності.

Оскільки професійна діяльність перекладача розгортається у текстовій реальності, модусами мовної особистості перекладача виступають дискурсивна особистість і комунікативна особистість¹. З кожним дискурсом змінюється і дискурсивна особистість перекладача. Чим ширше коло його перекладацької діяльності, тим більша кількість його дискурсивних особистостей. Комунікативна особистість викладача тісно пов'язана з функцією медіатора між культурами. Створюючи спільний культурний комунікативний простір між автором і читачем, перекладач повинен залишатися в тіні, не підмінюючи своєю комунікативною особистістю особистість автора. Особливих зусиль, у цьому сенсі, вимагає переклад поетичного твору, зважаючи на формальний лаконізм тексту, ментально-стильові особливості автора як адресанта.

Розглянемо яким чином реалізується функція медіації між культурами мовною особистістю перекладача в площину української мовної картини світу. Зосередившись на специфіці хайку, викреслимо, в загальних рисах, як виглядає національна мовна картина світу японців.

Довгий період Японія розвивалась відокремлено від світу, що визначило самотність її культурного розвитку. Розташування на островах, розкиданих в океані, часті тайфуни і землетруси виробили в японців здатність не конфліктувати, а кореспондувати з довкіллям, обживати малий простір. Така особливість світогляду реалізується через деталізацію, прискіпливу увагу до звичайних речей, що знаходяться поруч. Синтоїзм і дзен-буддизм визначили схильність до персоніфікації природних об'єктів, поважне ставлення до всього суцього. Будь-яка рукотворна і нерукотворна річ у складі традиційної японської культури – це чуттєве, матеріальне або духовне втілення абсолюту. Зосередженість, споглядальність речового світу, циклічність, поетичність, торування шляхом краси

¹Комунікативна особистість – це особистість, що бере участь у процесі комунікації і виступає в ролі адресанта і /або адресата.

Дискурсивна особистість – це мовна особистість, яка породжує певний дискурс у вигляді повідомлення й несе відповідальність за його зміст. [7]

– вирізняють ментальний світ японців. Хайку як окремий жанр довершеної поезії сформувався у XVII столітті в творчості Мацуо Башьо. Хайку – це неримований тривірш, що налічує 17 складів і складається з трьох ритмічних відрізків (колонів), які розташовані в порядку 5-7-5 складів. В хайку рідко вживається перенос, немає розділових знаків та інтервалів між словами, що уможлиблює синтаксичний розподіл тексту, записаного японською складовою азбукою, на різні варіанти прочитання. Не використовуються в хайку й звичні для європейців фігури, побудовані на повторах і паралелізмах. Синтаксично хайку одноманітні і створюються за певним канонічним кліше. Вони становлять безприсудкову конструкцію, зазвичай, із окличних речень, функція яких тільки називна. Єдиною «фігурою» є синтаксична відокремленість першої чи останньої фрази (так званої «готової фрази»), певного «штампу», що складається з іменника та означення і використовується у різних хайку. Синтаксично відокремлена фраза задає тему або є своєрідним резюме вірша. В сімнадцяти складах хайку міститься всього чотири, максимум вісім значущих слів.

Від європейської поезії відрізняє хайку й стилістика. У хайку немає звичних нашій поезії засобів художньої виразності - епітетів, метафор, гіпербол. Дуже скупо використовуються порівняння. Натомість образність створюється завдяки використанню омонімії та омофонії; «енго»-механічному використанню асоціацій; «каке-котобі» (бук. «злютоване», «поворотне», «накладене» слово) – поєднанню в одному й тому ж слові чи фразі відмінних явищ і понять, що призводить до двозначності смислу, іншого повороту думки.

Циклічність сприйняття світу, в якому змінюються пори року, все має свій початок і кінець, реалізується у сезонній природі хайку. Формально це втілюється завдяки обов'язковому використанню «кіго»- сезонних слів. Але функція використання кіго значно вагоміша – це своєрідний культурний код, поштовх для японського читача долучитися до загальнонаціональної загальнокультурної пам'яті свого народу.

Хайку визначаються, подрібненістю тематики. Сенс хайку не розкрити тему, а лише натякнути на неї, не відобразити якнайповніше, а, навпаки сказати якомога

менше, відтворити мінімальними засобами, щоб підштовхнути асоціації, роздуми реципієнта. В хайку важливий не текст, а контекст, де розгортається діяльність читача. Йодзьо («надмірне почуття», недомовленість) – визначна риса хайку, що відтворює специфіку світогляду – комунікацію між людиною і світом, між автором і читачем. Принагідно зазначимо, що діалогічність, комунікація між читачем і текстом, залучення читача до творчого процесу утворення дискурсивних варіацій – визначна риса класичної японської культури і літератури зокрема. Текст вважається незавершеним, поки читач його не прочитає і не наповнить новими змістами. Ця особливість походить від вчення дзен-буддизму. Зауважимо, що Мацуо Башьо осягав вчення дзен все своє життя і свідомо відтворював у поезіях. Саме наслідуючи дзен Башьо вважає, що почуттів поета (на відміну від європейської поетичної традиції) не повинно бути відчутно в поезії, адже «матеріалом для поезії хайку не є почуття і думки окремої людини – ця поезія відображає духовну єдність митця з природою... Прекрасне тільки тоді істинне, коли воно позбавлене особистого, свого» [8] Від дзен-буддизму походять й принципи традиційної японської естетики, які поет утілював в хайку: сабі (наліт, поволока; відчуття старовини) вабі (сум, печаль, журба), сіорі (в'янення, зблякнення, змарніння), хосомі (тонкість, витонченість, тендітність), карумі (легкість, простота), фуекі-рюко (сталість-мінливість), ніоідзуке (надання аромату).

За допомогою порівняння перекладів простежимо як реалізується функція медіатора мовної особистості перекладача.

Стомлений,
Мрію лише про нічний притулок...
Боже! Гліцинії квіти!
(Переклад І. Бондаренка)

Стомлений,
Мрію лише про нічний притулок...
Боже! Гліцинії квіт!
(Переклад Г. Туркова)

Спостерігаємо, що переклади І. Бондаренка та Г. Туркова відрізняються лише одним словом: «квіти» в І. Бондаренка, «квіт» у Г. Туркова. Це слово важливе для створення комунікативної ситуації між читачем і текстом, адже за його допомогою створюється резонанс асоціацій, спогадів, думок, почуттів. За основним значенням

«квіт» і «квітка» тотожні, але «квіт» має ще й додаткові значення «квіти, багато квіток» та «те саме, що цвіт». Таким чином додаткові значення слова «квіт» – багато, дія, процес – можуть підсилювати резонанс, створювати ситуацію для індивідуального відтворення контексту твору читачем.

На всохлу гілку сів
ночувати крук.
Глибока осінь.
(Переклад Г. Туркова)

Засохла гілка –
Крука притулок.
Осінній вечір.
(Переклад І. Бондаренка)

На голій гілці самотній
ворон тихо старіє.
Осінній вечір.
(Переклад М. Лукаша)

Вірш датований 1680 роком. Саме тоді Башьо почав фундаментально вивчати дзен-буддизм під керівництвом монаха Бутьо Осьо. Хайку має багато алюзій в далекосхідній культурі: тему китайської поезії «змерзлий крук на безлистому дереві», монохромні картини дзенських художників, п'ятивірш відомого співвітчизника Басьо поета Сайгйо. Разом з тим, цей вірш знаменував появу нового стилю «сьофу» в поезії хайкай. Зокрема, як зазначає Г. Турков, другий рядок має в оригіналі не сім, як належить, а дев'ять складів, а в першому варіанті навіть десять.

Спостерігаємо, що кожен із перекладачів створює самобутній ритмічний малюнок тексту. Микола Лукаш вживає слово «ворон», натомість Іван Бондаренко й Геннадій Турков використовують слово «крук». Слова із одного синонімічного ряду. Та «крук», на наш погляд, містить додаткові смислові навантаження з української мовної картини світу: фонетичне забарвлення (пор. «скорботне крумкання») та національний колорит. М. Лукаш, натомість, підсилює резонанс за допомогою дій ворона, який «тихо старіє» та його характеристики «самотній». Відрізняються й готові фрази у перекладах. У М. Лукаша й І. Бондаренка вживається звичний варіант «осінній вечір», у перекладі Г. Туркова – «глибока осінь». Таким чином, кожен із перекладачів самобутньо досягає поставленої мети.

Старий ставок.
Пірнуло жабеня –
Вода сплеснула.
(Переклад І. Бондаренка)

Жабка
Старий ставок!
Жабка стрибне-
сплеск пролунає.
(Переклад Г. Туркова)

Старенький став
жабка лунко плигає
у глиб спогадів...
(Переклад В. Горлова)

«Старий ставок» вважають вершиною жанру, ідеальним твором японської поезії. Британський японіст Реджинальд Блайс вважав його зразковим віршем, моделлю поезії. На думку Г. Туркова, цей вірш – ніби поетична формула життя: всесвіт–рух–наслідок. Його дослідженням займалися упродовж декількох століть, перекладали багатьма мовами світу. Ми акцентуємо увагу на оригінальному перекладі Віктора Горлова, який, завдяки видозміні синтаксичного розподілу тексту, спробував відтворити у перекладі варіанти змісту в одній звуковій структурі. Таким чином, спостерігаємо смислове нарощення змісту.

Зміст №1 (буквальний переклад, відповідає оригіналу звучання)

Старий ставок!
Жаба стрибає/стрибне
Води плеск

Зміст №2 (буквальний переклад можливого запису звучання)

Стара згадка?
Непрохана прилітає...
Сестра, котру не побачу...[3, 243]

Отже, позиція перекладача як мовної особистості впливає на переінакшення тексту, він виступає медіатором між культурами. Завдання мовної особистості перекладача як медіатора між культурами полягає у створенні комунікації між мовними картинами світу адресанта і адресата. Під час перекладацької діяльності з однієї мови на іншу відбувається трансформація менталітету, що впливає на зміну картини світу та сприяє розвитку дискурсивного характеру окремої мовної особистості.

Література

1. Антологія японської поезії. Хайку XVII-XX ст./ Іван Бондаренко (упор.). К.: Дніпро. — 2002. — 361 с
2. Бондаренко І.П. Розкоші і злидні японської поезії: японська поезія в контексті світової та української літератури. — І.П. Бондаренко. К.: Вид. дім Дм. Бураго, 2010. — 566 с.
3. Горлов В. О. Класична поезія Японії // Джерело перлин: хрестоматія східних літератур / Автор-упорядник Руссова С.М. — Київ: Редакційно-видавничий центр «Горудень». — 1998.- С.242- 255
4. Іваницька М. Л. Мовна особистість перекладача як чинник впливу на продукт перекладу (на матеріалі роману Б. Лебєрта «Крейзі») / М. Л. Іваницька // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. - 2012. - Вип. 21. - С. 147-159. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptk1_2012_21_22
5. Живіцька І.А. Мовна картина світу як відображення реальності/Філологічні студії. — 2010.- №4.- С.20-25
6. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения/ Язык и личность.- М. 1989.- С. 3-8
7. Куницына Е.Ю.Языковая личность переводчика как сущность и ипостась/ Новое в науке о языке.-2008.- С.103-106
8. Мацуо Басьо. Поезії. /Упорядник, перекладач, автор передмови та приміток Г. Турков. — К.: Дніпро, 1991. — 191 с
9. Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу / Колективна монографія / За ред. Бондаренка І. П. — Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 472 с.
- 10.Скрябіна В. Б. Персуазивний портрет перекладача / В. Б. Скрябіна // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. - 2014. - Вип. 28. - С. 59-64. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2014_28_10.